

*Джураєва О. О.,  
кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри загальної теорії права та держави  
Національного університету «Одеська юридична академія»*

## ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

**Анотація.** У статті розглянуто проблему теорії та практики національної безпеки, яка пов'язана з визначенням явища «безпека» як наукової категорії, її місця у соціальних системах, а також у системі держави як різновиду соціальних систем. Використовуючи діалектичний та системно-функціональний підходи, на основі теорії соціальних систем та теорії управління ми провели аналіз основної причини виникнення зазначених проблем теорії національної безпеки, яка пов'язана з відсутністю всебічного аналізу цього феномена як системного явища. Обґрунтовано необхідність визначення цього явища як елемента, функції сучасної держави та невід'ємного її складника – системи національної безпеки.

Встановлено, що чітко визначеної налагодженої доктрини національних інтересів держави та їхньої ієрархічної структури не існує, тому можливість формування єдиної стратегії державної підтримки переважних національних інтересів, тісної координації всіх рівнів загальнонаціональної безпеки в межах єдиної доктрини національної безпеки залишається досить низькою. Визначено, що розгляд явища «безпека» на основі діалектики, теорії соціальних систем та соціального управління показує, що безпека перш за все є функцією соціальної системи, а на першому етапі своєї реалізації має бути основою для формування структурних підрозділів різних соціальних систем згідно з детермінацією їх елементів. Оскільки функція безпеки властива різним соціальним системам, з точки зору класифікації функцій вона належить до виду загальних функцій соціальних систем і є допоміжною щодо основної загальної функції управління. Крім того, з урахуванням цільової спрямованості функції безпеки вона під час своєї реалізації може бути внутрішньою та зовнішньою. З огляду на істотні відмінності соціальних систем зміст функції безпеки та її реалізації також матиме відмінності.

Доведено, що лише чіткого формулювання національних інтересів та цілей, а також правильного реагування на загрози та виклики буде недостатньо для того, щоб система національної безпеки нормально та ефективно функціонувала. В цьому разі держава повинна мати можливість для здійснення цих національних інтересів, а в системі національної безпеки найбільш чутливою та слабкою є саме така її складова частина, як зазначені можливості. Розуміння сутності структурних та функціональних компонентів загальної системи забезпечення національної безпеки сприяє методологічному обґрунтуванню завдань забезпечення національної безпеки, в тому числі української держави.

**Ключові слова:** безпека, функція національної безпеки, система національної безпеки, соціальна система, національні інтереси.

**Постановка проблеми.** В умовах розвитку сучасної держави та напрямів її діяльності в теорії національної безпеки

виокремлюють комплекс проблем, які істотно впливають на ефективність забезпечення національної безпеки, крім того, ці проблеми починаються вже з визначення основних термінів, таких як «безпека» та «національна безпека». Саме словосполучення «національна безпека» увійшло в науково-політичний лексикон на початку 90-х років минулого століття, незважаючи на те, що саме це словосполучення вченими не використовувалося, але з огляду на зміст їхніх промов вони мали на увазі саме його і саме в тому трактуванні, яке застосовується сьогодні для означення цього поняття. Хоча до кінця XIX століття найбільшою мірою вивчені і концептуально опрацьовані були тільки проблеми зовнішньої безпеки як одного з видів національної безпеки, внутрішня безпека практично до кінця минулого століття мало цікавила вітчизняну наукову думку. Національна безпека не досліджувалася в сукупності всіх її проявів, і внутрішня безпека вивчалася диференційно, тобто окремо економічна безпека, окремо політична безпека, окремо соціальна безпека, окремо оборонна безпека, що підкреслює актуальність окресленої проблеми.

**Мета статті** полягає у дослідженні національної безпеки з позиції діяльності сучасної держави щодо її підтримки та забезпечення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання формування та реалізації державної діяльності із забезпечення національної безпеки отримали відображення у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Теоретико-методологічне обґрунтування механізмів формування та реалізації державної політики національної безпеки здійснено у працях вітчизняних науковців, зокрема в роботах В. Абрамова, В. Білоуса, О. Бодрука, М. Вавринчука, В. Горбуліна, О. Данильяна, О. Дзьобаня, Є. Кравця, В. Ліпкана, О. Литвиненка, Г. Ситника, М. Требіна, Л. Шипілової, А. Семенченка, Р. Войтович.

Серед російських учених, що здійснили вагомий внесок у розроблення концептуальних положень теорії національної безпеки, слід назвати М. Ахешнікова, Б. Родіонова, А. Возженікова, А. Дмитрієва, І. Морзова, В. Манілова.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Актуальність дослідження функцій сучасної держави обумовлена декількома моментами. По-перше, це питання належить до числа основоположних і дискусійних (оскільки пов'язано із сутністю держави); по-друге, воно має не тільки теоретичне, але й практичне значення; по-третє, дослідження цієї традиційної теми дає можливість точно визначити характер діяльності держави, вибір розвитку її пріоритетів на сучасному етапі. З урахуванням змін у сутності та функціонуванні сучасної держави в умовах процесів, що відбуваються у світі, значимість цього питання сьогодні складно переоцінити.

Сьогодні гостро стоїть питання про роль держави в організації суспільного життя, форми її взаємодії з іншими суб'єктами політичної системи, а також із громадянським суспільством загалом. Збільшення ролі держави пов'язано з кризовими явищами, що відбуваються. Своєчасне втручання держави в економічну сферу запобігло обвалу економіки, сприяючи її стабілізації, розвитку сільського господарства, бізнесу. Держава є незамінним гарантом соціального забезпечення, а також забезпечення законності та підтримання правопорядку. Можна назвати такі форми державної взаємодії, як фінансова підтримка, забезпечення національної безпеки, надання пільг, розроблення соціального забезпечення, цільових програм і стратегій.

Аналіз функцій держави як єдиної цілісної системи дає змогу не просто згрупувати, упорядкувати знання щодо окремих функцій, але й збільшити знання, більш глибоко і повно зрозуміти зміст кожної функції. З розвитком держави, з неухильно зростаючим обсягом вирішуваних державою завдань взаємозв'язки постійно ускладнюються. Кількість функцій держави збільшується, їхня система ускладнюється.

В. Рідель вказує на те, що «для виконання функції об'єкт наділяється необхідними ознаками, серед яких слід назвати зв'язок з якісною визначеністю об'єкта (людина не може за своїм бажанням змінити призначення об'єкта, наприклад, сокира призначена для того, щоб нею рубати, а не пиляти); об'єктивність (не залежить від волі людини); спрямування впливу зовні, тобто, коли один об'єкт виконує свою функцію, він так чи інакше впливає і на інший об'єкт; результат (найчастіше в майбутньому); різноманітність функцій» [1, с. 203].

На думку С. Ревіна, оскільки функції властиві будь-якому явищу, у державі як одного з найбільш поширених соціальних явищ також є свої функції. Зміна державних завдань спричинила зміну видів функцій держави, а також появу нових [2, с. 58]. У зв'язку з цим необхідно наголосити на актуальності та своєчасності такої функції сучасної держави, як функція забезпечення національної безпеки.

Проблема національної безпеки держави має велике значення в контексті загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів. Саме поняття національної безпеки останнім часом усе частіше з'являється на сторінках інформаційних видань, водночас багатоаспектність і комплексність цієї проблеми зробили її предметом дослідження фахівців різних сфер діяльності. Аналіз поняття національної безпеки та напрямів щодо його розуміння зумовлений тією обставиною, що воно є базовим для формування концепції національної безпеки будь-якої держави, а це є основним рушієм під час визначення політики національної безпеки, основна функція якої покладена на визначення головних інтересів націй та здійснення керівництва під час створення основних стратегій, що стосуються сьогоденних і майбутніх загроз, а також можливостей їх усунення.

Політика безпеки загалом може бути визначена як діяльність суб'єктів політичних відносин щодо забезпечення національної та міжнародної безпеки. Політика національної безпеки у державному вимірі має внутрішньодержавний та зовнішньодержавний напрями. Характер політики безпеки держави, її спрямованість та методи здійснення значною мірою залежать від розуміння сутності національної безпеки суб'єктами прийняття управлінських рішень [3, с. 42].

Звертаючись до теорії національної безпеки, М. Костюченко зазначає, що багатозначність визначень поняття «безпеки» залежить від того, з позиції якої науки вони розглядаються, наприклад, із точки зору діалектики явище «безпеки» визначається як стан, тенденції розвитку та умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів та установлень, за яких забезпечуються збереження їх якісної визначеності, оптимальне співвідношення свободи та необхідності. Психологи визначають явище «безпеки» як відчуття, сприйняття та переживання потреби у захисті життєвих потреб та інтересів людей. Політологи трактують цей соціальний феномен як властивість певної системи та результат діяльності низки систем і органів держави, а також сам процес діяльності, спрямований на досягнення поставлених завдань із забезпечення захищеності особи, суспільства та держави [4, с. 207].

В умовах відсутності поняття «функція безпеки» досліджувати систему безпеки неможливо, оскільки будь-яка система є результатом реалізації функцій тієї чи іншої системи, а через відсутність функції безпеки сформувати систему безпеки неможливо.

Саме з цієї причини, незважаючи на запровадження поняття системи національної безпеки, явище «безпеки» так і не було визначено як функцію соціальної системи. Як відомо, систему утворює сукупність елементів, пов'язаних між собою, які забезпечують досягнення цілей системи. Таким чином, система безпеки буде підсистемою тієї чи іншої соціальної системи. Оскільки загальна функція безпеки системи, наприклад державної, буде реалізовуватися в системі держави, вона буде підсистемою держави і не буде відокремленим структурним елементом державної системи.

Остання обставина обумовлена тим, що функція безпеки як загальна функція соціальних систем буде присутня у всіх підсистемах держави, зокрема економічній, фінансовій, оборонній.

На думку Є. Григоренко, забезпечення національної безпеки в нинішніх умовах розвитку сучасної держави в умовах сучасної геополітичної ситуації набуває вагомого значення та постає як актуальна проблема з досить високим науковим рівнем і складна державотворча задача, яка покладається на широкий спектр органів публічної влади. Крім того, у забезпеченні національної безпеки беруть участь різноманітні інституції громадянського суспільства. Водночас слід вважати аксіоматичним те, що найбільше коло завдань у цій сфері покладається саме на органи державної влади [5, с. 204].

Категорія «національна безпека» виникла як зовнішньополітична і є цілком американським винаходом. Вперше на державному рівні це поняття було використано у 1904 році в посланні тодішнього президента США Теодора Рузвельта конгресу США, в якому він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки. Відтоді національна безпека стала об'єктом досліджень у сфері спочатку політичної науки, а згодом, коли цей термін із політичного лексикону перейшов у нормативно-правові акти, і юридичної науки та інших суспільних наук. Ще одним певною мірою відокремленим напрямом розроблення проблем національної безпеки можна вважати так звані стратегічні дослідження, тобто відповідний аналіз зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації з урахуванням широкого спектру об'єктивних і суб'єктивних чинників, які здійснюють спеціальні установи на замовлення центральних органів державної влади,

результати якого використовуються останніми для прийняття політичних рішень [6, с. 17, 21].

Стосовно України проблематика забезпечення національної безпеки зумовлена тими складними процесами, що у нинішніх умовах переживає державність, впливом різноспрямованих геополітичних чинників, а також тим, що останнім часом було оновлено законодавство про національну безпеку. Зокрема, 21 червня 2018 року було прийнято Закон України «Про національну безпеку України» [7]. Так, п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» закріплює поняття національної безпеки, під яким розуміється «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [7].

Не можна не погодитися з думкою В. Лемака про те, що загрози існують майже у всіх напрямках діяльності держави (функціях), тому функція забезпечення національної безпеки не може бути окремою функцією держави, а також вона проєктується на всі інші напрями діяльності держави та пов'язана з передбаченням і нейтралізацією загроз, що виникають на кожному відповідному напрямі, але в разі «виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам», як це зазначено в згаданому Законі, вона проявляється у забезпеченні безпеки відповідних об'єктів (національних цінностей) і, відповідно, напрямів, а саме територіальної безпеки, екологічної безпеки, економічної безпеки, політичної безпеки, інформаційної безпеки. Виходячи із соціальної сутності держави, яка має захищати найбільш важливі сфери життєдіяльності суспільства (національні інтереси), доходимо висновку, що функція держави щодо забезпечення національної безпеки є невід'ємною від основних напрямів діяльності держави, тобто її функцій, узгоджується з ними та полягає в забезпеченні безпеки відповідних національних інтересів (цінностей) або об'єктів захисту у відповідних сферах, таких як військово-силова сфера (захист суверенітету і територіальної цілісності; забезпечення правопорядку, державної або суспільної безпеки, у тому числі з використанням військових засобів); екологічна сфера (забезпечення екологічної безпеки; охорона природного середовища; допомога населенню у разі стихійного лиха, кризових ситуацій тощо); економічна сфера (забезпечення нормального функціонування та розвитку економіки, у тому числі шляхом охорони наявних форм власності; регулювання економіки та підтримання підприємництва; створення умов для розвитку виробництва); політична сфера (забезпечення політичної стабільності, процесу здійснення народовладдя; організація, підтримка та розвиток міждержавних договірних відносин на основі загальновищезначаних принципів міжнародного права); інформаційна сфера (регламентація порядку організації, забезпечення, використання, поширення, захист і збереження інформації; сприяння розвитку освіти, науки та культури, організація навчання; забезпечення консолідації нації) [8].

О. Лемак розглядає національну (соціальну) безпеку як безпеку кожної особи, яка проживає на території України. «Будь-яка небезпека соціуму – це автоматично і національна небезпека. Крім того, знак рівності між цими поняттями усуне відмінність їх тлумачення на кшталт, що національна безпека пов'язана тільки із силовими акціями військового чи подібного характеру, а соціальна безпека – тільки із соціальним (цивільним, мирним) становищем громадян у державі» [8, с. 65].

Стосовно геополітичного фактору національної безпеки необхідно зазначити, що забезпечення геополітичної безпеки належить до пріоритетних напрямів державної політики національної безпеки. Конкретність зовнішньої політики дає можливість виокремлювати дійсні та реальні загрози й небезпеки, відповідно, формувати адекватну систему управління ними. Розгляд геополітичної безпеки є порівняно новим підходом щодо того, який панує у науковій літературі, де цю сферу розглядають крізь призму окремих елементів, а саме внутрішньої та зовнішньої політики.

Зміст геополітичної безпеки розкривається у сучасній науковій літературі недостатньо. Окреслення поняття, джерел, предмета й основних законів геополітики дає змогу зрозуміти, що саме вона становить, отже, наблизитися до розуміння змісту геополітичної безпеки. Важливим елементом для досягнення змісту геополітичної безпеки є зміст сучасних світових цивілізацій, які являють собою уособлення найвищого щабля інтелектуального, духовного та світоглядного розвитку конкретної нації і водночас слугують джерелом наукового аналізу джерел походження й моделювання можливих загроз і небезпек національній безпеці [9].

Досить цікава думка наводиться у роботі В. Шахова, в якій він досліджує національну безпеку з позиції взаємозв'язку з категорією «національний інтерес», підкреслюючи обставину, що саме держава виступає головним суб'єктом захисту і реалізації національних інтересів. Крім того, ця категорія враховує участь держави у здійсненні інтересів громадянського суспільства, що забезпечує єдність прагнень громадянського суспільства і держави у цьому питанні [10, с. 48].

**Висновки.** У класичному розумінні національна безпека співвідноситься із загрозами військового характеру, можливістю врятувати населення за виникнення нападу зовнішніх сил. З цієї причини ті державні органи, які несуть відповідальність за забезпечення національної безпеки, віддали перевагу у своїй діяльності збройним силам своєї країни та системам озброєння інших держав.

Серед загроз загальнонаціональної безпеки також неможливо не відзначити прогресування сепаратистських, націоналістичних, політичних, релігійних та екстремістських проявів разом із проявами тероризму.

Всі названі загрози стосуються інтересів виживання людей, а саме національного суверенітету; недоторканності територій; конституційних прав та свобод; безпеки особистості та майна; наявності середовища для духовного, морального та матеріального вмісту; гармонії природного та антропогенного середовища, тобто «інтереси нації» здатні захистити її та залишити недоторканим власний культурний код, розвиватися, відтворювати людський ресурс, необхідний для забезпечення безпеки національної культури. Перераховані найбільш значні інтереси народів є найбільш стійкими компонентами системи національної безпеки та потребують захисту держави та суспільства загалом.

#### *Література:*

1. Ридель В. К вопросу о понятии «функции государства». *Научные достижения и открытия* : сборник статей XII Международного научно-исследовательского конкурса. Пенза, 2019. С. 201–206.
2. Ревина С., Казарян А. К вопросу о трансформации роли государства в условиях глобализации. *Право и государство: теория и практика*. 2020. № 3(183). С. 52–59.

3. Глазов О. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія*. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 42–46.
4. Костюченко Н. Социальное явление «безопасность» как элемент, общая функция социальных систем и подсистемы национальной безопасности государства. *Общество и право*. 2017. № 3(61). С. 206–210.
5. Григоренко Є., Журавель А. Правові засади організації та функціонування органів дипломатичної служби у сфері забезпечення національної безпеки сучасної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 204–207.
6. Глобальна та національна безпека / авт. кол. В. Абрамов, Г. Ситник, В. Смолянюк. Київ : НАДУ при Президентіві України, 2016. 784 с.
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 01.12.2021).
8. Лемак О. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 64–67.
9. Косов Ю. Безопасность: геополитический аспект. URL: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00008/00008report4.htm> (дата звернення: 02.12.2021).
10. Шахов В. Національний інтерес і національна безпека в геостратегії України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2013. № 2. С. 44–56.

**Dzhuraieva O. Theoretical and legal aspect of the function of ensuring the national security of the modern state**

**Summary.** The article considers the problems of theory and practice of “national security” associated with the definition of the phenomenon “security” as a scientific category, its place in social systems in the state system as a variety of social systems. Using the dialectical and system-functional approaches, the author, on the basis of the theory of social systems and management theory, explores the main reason for the emergence of these problems in the theory of national

security, which is associated with the lack of a comprehensive analysis of this phenomenon as a systemic phenomenon. Substantiates the need to define this phenomenon as an element, a function of a modern state and its integral element – a system of national security.

It has been established that a clearly defined well-established doctrine of the national interests of the state and their hierarchical structure does not yet exist, and then the possibility of forming a unified strategy of state support for priority national interests, close coordination of all levels of national security within a unified doctrine of national security remains rather low. It is determined that the consideration of the phenomenon “security” on the basis of dialectics, the theory of social systems and social management shows that “security” is, first of all, a function of the social system and at the first stage of its implementation should serve as the basis for the formation of structural units of various social systems in accordance with the determination of their elements. Since the safety function is inherent in different social systems, from the point of view of the classification of functions, it refers to the type of general functions of social systems and is auxiliary relative to the main general control function. In addition, taking into account the target orientation of the security function, it can be internal and external in its implementation. Due to significant differences in social systems, the content of the “security” function and the processes of its implementation will also have differences.

It has been proven that only a clear formulation of national interests and goals and a correct response to threats and challenges will not be enough for the national security system to function normally and effectively. In this case, the state must have the capabilities to implement these national interests, and in the national security system, the most sensitive and weakest component is just such a component as these capabilities. Understanding the essence of the structural and functional components of the general system of ensuring national security contributes to the methodological substantiation of the tasks of ensuring national security, including the Ukrainian state.

**Key words:** security, national security function, national security system, social system, national interests.